

13. Маєрчик М. Жінка в замісі патріархальних традицій / М. Маєрчик // Критика. – 2011. – Число 7–8.
14. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 328 с.
15. Орлова Т.В. Постмодернізм українських письменниць і сучасні гендерні проблеми України: історіографічні нотатки / Т. Орлова // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Vdakk/2010-2/27pdf.

Надійшла до редакції 10.11.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Анотація. *Ярослав Потапенко. Гносеологічні категорії “тело” і “телесність” в сучасному українському історіографічному дискурсі. Досліджено особливості привертання соматичної і психосоматичної проблематики до сучасного вітчизняного історіографічного дискурсу. Особливу увагу приділено методологічним новаціям, пов’язаним з психісторією і гендерними дослідженнями.*

Ключові слова: *тело, телесність, історіографія, дискурс, гендерні дослідження, концепція.*

Summary. *Yaroslav Potapenko. Gnoseological categories -body and -bodiness in modern Ukrainian historiographical discourse. The specific features of investigation the somatic and psychosomatic problems to the modern native historiographical discourse are explored. The special attention are given to methodological innovations, that refer to psychohistory and gender studies.*

Key words: *body, bodiness, historiography, discourse, gender studies, conception*

УДК 930.272(477):092

М.І. Маркевич

ДАВНЬОРУСЬКЕ ЛІТОПИСАННЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ДМИТРА БАГАЛІЯ

Статтю присвячено дослідженню давньоруського літописання в історіографічній спадщині Дмитра Багалія. Співставлено студії вченого над найдавнішими пам’ятками нашої писемності з історіографічними ідеями попередників і сучасних йому дослідників. Визначено місце Д. Багалія у розробці проблем пов’язаних з дослідженням давньоруських джерел.

Ключові слова: *Д. Багалій, історіографія, літописання*

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку історичної науки важливого значення набувають дослідження інтелектуального доробку вчених, які стояли біля джерел української історіографічної традиції. І тут одне з чільних місць належить представникові школи Володимира Антоновича, видатному історичному та громадському діячеві Дмитру Багалію. Його історіографічна модель охоплює весь період українського історієписання. Утім, особливу увагу науковець звернув на літописну добу, слушно вважаючи її визначальною для еволюції історичної культури. Принагідно зазначимо, що такі дослідницькі акценти вченого були суголосні з тогочасними науковими тенденціями, адже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. спостерігалася загальне пожвавлення та зростання наукового інтересу до проблем дослідження давньоруських джерел. Це пожвавлення було зумовлено новими на той час методологічними підходами, а головне, урахуванням культурно-історичного аспекту при вивченні історичних джерел – цим пам’яткам писемності надавали значення культурно-історичного факту. Сучасник Д. Багалія М. Грушевський з цього приводу зауважував, що “стара археографія трактувала літописи виключно як історичні джерела, що дають лише фактичний матеріал про події” [1, 487]. Осмислення ж літописознавства Д. Багалія дасть змогу не лише реконструювати малознану та важливу сторінку історичної науки, а й глибше зрозуміти провідні тенденції поступу наукового знання кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Мета

Наша мета полягає в дослідженні давньоруського літописання в історіографічній спадщині історика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливість цієї проблеми актуалізується також її практичною нерозробленістю в науковій літературі. Скажімо, у багалиєзнавчих студія В. Дорошенка [2, 167–169], В. Кравченка [3], О. Оглоблина [4, 30], Я. Калакури [5, 245–248] та інших дослідників її окреслено лише спорадично.

Виклад основного матеріалу

Звертаючись до історичних джерел народу, Д. Багалій особливе місце відводить літописам. Аналізуючи давньоруське літописання, учений зосереджував свою увагу на основних пам'ятках цієї доби. Він вказував, що вони дійшли до нас не в оригіналах, а списках. Частина їх (Лаврентіївський, Троїцький, Синодальний) була написана на пергаменті. Решта, найважливішим з яких, на його думку, є Іпатіївський, – на папері. Списки, своєю чергою, Д. Багалій поділяв на розряди (київський, суздальський, новгородський) залежно від часу й місця їхнього укладання, а також на редакції, або “ізводи”. Окрім цього, зазначав учений, усі списки поділяються ще на короткі, просторі та середні. Д. Багалій досліджував й обласні літописи часів Київської та Галицько-Волинської держави (уривки переяславського та чернігово-сіверського), а також західноруські, литовські літописи.

Студіюючи “Повість минулих літ”, Д. Багалій пише, що вона була складена в Києві на початку XII ст. Сучасник ученого І. Франко також поділяє думку про київське походження “Повісті” [6, 106]. Створення цієї історичної пам'ятки Д. Багалій головно пов'язує з прийняттям християнства. Запровадження нової офіційної релігії дало могутній поштовх розвитку освіти й писемності, що стало засобом фіксації усної історії. Християнство стимулювало вивчення іноземних мов та ознайомлення із творами Іоанна Дамаскіна, Платона, Демокріта, Сократа та ін. Шкільництво при монастирях, куди зазвичай приїжджали князі радитися з ігуменами в політичних справах, сприяло ознайомленню з теологічними трактатами (в основі яких лежала ідея історії на засадах провіденціалізму), із зарубіжними хроніками й анналами, з агіографічною літературою. Усе це суттєво впливало на формування не лише християнської свідомості, а й історичних поглядів [5, 59].

Досліджуючи “Повість”, Д. Багалій докладно розглядає історіографічну традицію вивчення літопису – аналізує праці В. Татищева, А.Л. Шлецера, М. Каченовського, М. Погодіна, П. Буткова, І. Срезневського, М. Костомарова, М. Грушевського та ін. Він скрупульозно опрацьовує джерельну базу, існуючі гіпотези, що стосуються атрибуції, хронології, складу та історичної вартості пам'ятки. Наголошуючи на історичній цінності попередніх досліджень, Д. Багалій особливо відзначає “великого наукового значення розвідки про літописи академіка О. Шахматова, що дають найбільші здобутки щодо питання про найстаріші літописні зводи в наші часи” [7, 75]. Він вважає, що наукова вартість праць російського вченого надзвичайно важлива в методологічному ракурсі. Шлях, яким іде академік, досліджуючи руське літописання, на його переконання, “єдиний, і він використаний ним повною мірою, з виключною ерудицією, надзвичайною спостережливістю і науковою творчістю, високою інтуїцією, яку ми бачимо на кожній сторінці його праці” [7, 76]. Варто зазначити, що виняткової ваги надавали працям О. Шахматова й інші сучасники Д. Багалія. Так, скажімо, М. Грушевський, вважав їх “точкою виходу для дальших, дуже ще довгих студій” [8, 582]. Сучасні вчені, зокрема П. Толочко [9, 740] та М. Котляр [10, 31], також визнають авторитетність поглядів цього російського вченого.

Вивчаючи літопис, Д. Багалій зосереджує увагу на кількох наукових проблемах. Передовсім це структура пам'ятки, час появи різних її частин, історична вартість літописних джерел. Учений вважав, що до “Повісті” ввійшли короткі записи та оповідання, об'єднані хронологічно. Чимало джерел пам'ятки були старшими за неї. Це – угоди з греками та пасхальні таблиці (записи в церковних книгах). Нотатки велися від часів князювання Олега і ввійшли до “Повісті” як її короткі замітки. Отже, вважає Д. Багалій, літопис – це своєрідний архів, де збереглися писемні пам'ятки, що самі до нас не дійшли.

У тогочасній історичній літературі активно обговорювалася проблема візантійського походження найдавніших звісток у “Повісті”. Появу руського літописання довгий час пов'язували із впливом візантійських хронік. Ця гіпотеза, яку висунув Шлецер, виходила із загального уявлення про залежність культури Давньої Русі від Візантії. Д. Багалій вважав,

що з літературного боку “Повість” справді нагадує візантійські хронографи, літописці насамперед запозичили візантійське літочислення від створення світу. Цю думку поділяли й сучасники вченого, зокрема О. Шахматов та І. Франко (останній вважав першими українськими літописцями корсунських греків), і радянські історіографи І. Жданов та М. Присьолков [11, 60]. Зазначимо, що протилежне міркування висунув А. Нікольський, котрий запевняв, що тип давньоруських літописів є західнослов’янським, а не візантійським [11, 60–62]. Інший російський історик, академік Д. Лихачов, який зробив значний внесок у дослідження давньоруської літератури, запропонував власне бачення проблеми. На його думку, жанр літописних статей створювався не відразу. Відштовхуючись від готових взірців, він змінювався під впливом руського життя і згодом набув власної форми, відмінної від візантійських та західноєвропейських хронографів [11, 62].

Досліджуючи джерельну базу “Повісті”, Д. Багалій солідаризується з поглядами М. Сухомлинова щодо характеру відомостей, якими користувався літописець. Це книги Святого Письма; Палєя – старозавітна історія з додатками з апокрифів; символ віри; паннонські житія Кирила і Методія; житіє Володимира – ченця Якова; оповідання про Бориса і Гліба; повчання Феодосія про кари Господні; оповідання про осліплення Василька; хроніка Георгія Амартола; угоди Русі з греками.

Інша важлива проблема, яку заторкує вчений, – атрибуція літопису. До речі, це питання залишається одним із найдискусійніших в українській історіографії й до сьогодні. Суперечливі висновки вчених щодо авторства “Повісті” зумовлені існуванням декількох редакцій пам’ятки. Проаналізувавши численні погляди на цю проблему, найавторитетнішими Д. Багалій вкотре називає міркування академіка О. Шахматова, котрий “підтримує тут стару думку про Нестора як літописця, як упорядника літописного зводу, не одсовуючи одночасно також і думки про Сильвестра, впорядника зводу, але трохи пізнішого” [7, 78]. Зазначимо, що, на відміну від Д. Багалія, його колега М. Грушевський критикує погляди О. Шахматова за надмірну категоричність. Літописця він найчастіше називає “наш давній книжник київський” [12, 5]. М. Грушевський доходить власних висновків, вважаючи, що Нестор був автором лише монастирських записок кінця XI, можливо, початку XII ст., які згодом Сильвестр звів у Початковий Літопис. Інший дослідник давньоруської писемності І. Франко, дорікав М. Грушевському та О. Шахматову за занадто поспішні висновки “про буцімто довільні комбінації київського книжника, там де в літописі зустрічаються місця не зрозумілі, або не вигідні новішим ученим” [13, 437]. Академік Д. Лихачов вважав автором “Повісті”, яка не дійшла до нас у первісному вигляді, Нестора. Його працю згодом переробив Сильвестр, який викинув з назви слова “Нестора Чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського” і вставив власне ім’я [11, 147–148]. Б. Рибаків припускав, що третім редактором цього давньоруського літопису був князь Мстислав Володимирович [9, 740]. У сучасній історіографічній літературі домінує гіпотеза, за якою цей літописний твір за короткий час редагувався тричі, – Нестором, Сильвестром, який дописав статті, що стосуються князювання Володимира Мономаха, та невідомим автором [9, 740].

Як бачимо, дослідження Д. Багалієм “Повісті” – найдавнішого давньоруського літопису – гармонійно вписались у тогочасну дослідницьку традицію. Вони були одними з перших у тодішній українській історіографії. Про важливість його праць писали колеги вченого, зокрема Д. Дорошенко та М. Грушевський. Про студії Д. Багалія над найдавнішими літописами схвально відгукуються й сучасні науковці, передовсім В. Кравченко.

Появу єдиного літописного зводу “Повісті”, де відбилася політична ідеологія перших київських князів, Д. Багалій пов’язує з утворенням централізованої Київської держави. У час її розпаду в результаті міжусобиць на ряд областей, з’являється й низка місцевих літописів, серед них – Київський літопис. В історичній літературі він датується по-різному: 1111 р. (Д. Багалій), 1198–1199 рр. (О. Шахматов), 1200 р. (М. Присьолков), 1198 р. (Б. Рибаків), 1184 р. (М. Котляр) [14, 9]. О. Толочко, виходячи із зауваженої ним текстологічної залежності Київського літопису за 90-ті роки XII ст. від звісток північно-руських літописів того часу, відніс час створення Київського зводу після 1212 р. Але ця, вірогідна на думку М. Котляра гіпотеза, потребує додаткових досліджень [14, 9].

Київський звід, що був безпосереднім продовженням “Повісті минулих літ”, присвячено історії Київського князівства. Упродовж XII ст. Київ усе ще зберігав своє становище як політичного, економічного та культурного центру, перебував у зносинах з іншими князівствами, тож не дивно, що у Київському літописі знаходимо згадки й про інші руські землі. На думку колеги Д. Багалія М. Грушевського, ця пам’ятка є “найбільш докладна з циклу наших давніх літописей” [15, 149]. Сучасний дослідник давньоруського літописання М. Котляр також вважає, що київський літописний звід не має собі рівних у давньоруському письменстві за різноманітністю і багатством історичної інформації [14, 6].

Розглядаючи зміст Київського літопису, Д. Багалій, як і М. Грушевський [16, 151], вважав його компіляцією. Зазначимо, що й досі в науці немає єдиного погляду на структуру й авторство цієї видатної пам’ятки давньоруської літератури. Ще М. Костомаров слушно зауважив, що Київський літопис не міг бути написаний одним автором, оскільки охоплює час, більший за тривалість життя однієї людини [14, 10]. Д. Іловайський вважав, що укладачем зводу був ігумен Видубицького монастиря Мойсей. З його міркуванням погоджується і сучасний історик П. Толочко [9, 742]. Досліджуючи цю проблему, Д. Багалій аналізує праці К. Бестужева-Рюміна, котрий називає цей звід південноруським. Учений зазначає, що один із редакторів зводу бере вставки з новгородського джерела, проте робить це механічно та невміло, нівечить текст, датуючи одну і ту ж подію різними роками. Д. Багалій доходить висновку, що літописання велося не лише в Києві, а й по інших містах, отже, звід є сукупністю літописів, написаних різними авторами і для різних князів. Аналогічне міркування висловив і сучасний учений Б. Рибаків. Він вважав, що чи не кожен князь мав власний літопис, ті, своєю чергою, слугували джерелами для укладачів Київського зводу. Упорядника цієї пам’ятки Б. Рибаків називає “художником-мозаїстом, котрий творив складну історичну композицію з цілої бібліотеки обласних літописів” [17, 303]. З його позицією солідаризується П. Толочко [18, 135]. Д. Багалій відкидав припущення, що київський звід написаний тими авторами, що залишили про себе свідчення, бо “там, де бачимо ці персональні вказівки нібито на авторів, там само й трапляються широкі оповідання, які їм не належать” [7, 84].

Реконструюючи склад літопису, Д. Багалій виокремлював його частини. Перша – це оповідь про скляні очі, які ніби падали з неба в Ладозі. Другою є розповідь про Ізяслава Мстиславовича, написана сучасником та прихильником Ізяслава. До неї звертався й М. Грушевський. На його думку, це найцінніша частина літопису, “одна з визначніших пам’яток нашої старої культури та літератури” [19, 9]. Третя – розповідь про вбивство Андрія Боголюбського. Її автором Д. Багалій вважав очевидця, прихильного до Андрія Боголюбського, можливо, його звали Кузьмищем. Додамо, такої ж думки дотримувалися і сучасники вченого, зокрема, К. Бестужев-Рюмін, опісля радянські історики, скажімо, І. Хрущов, і сучасні вчені – Б. Рибаків і П. Толочко [14, 37–38]. Четверта оповідь стосується боротьби братів князя Андрія Суздальського з їхніми небожами. Її, на думку вченого, київський літописець запозичив у суздальського (в останнього вона дещо більша за обсягом). П’ята – це оповідання про похід Ігоря Святославовича на половців. Написане очевидцем, воно сповнене почуттям глибокого патріотизму. Д. Багалій зазначав, що існує й Лаврентіївська версія цієї події, котра відрізняється від київської, її сюжет був оброблений автором відомого “Слова про Ігорів похід”. Учений наголошував: ані літописне оповідання не було джерелом для “Слова”, ані навпаки. Зазначимо, що й тепер ведуться дискусії про цілісність та самостійність цього оповідання. Ще К. Бестужев-Рюмін вважав, що воно було написане як окремий твір, а потім включене до зводу [14, 42]. Сучасні історики, зокрема Б. Рибаків, розглядають це оповідання як самостійний літературний твір, написаний різними авторами [14, 42]. З його думкою солідаризувалася В. Франчук [14, 43]. Інший дослідник давньоруського літописання, П. Толочко, наголошує на цілісності твору [18, 179]. У шостій частині ідеться про збудування Рюриком Ростиславовичем кам’яної стіни в Київському Михайлівському монастирі.

Д. Багалій зазначав, що пам’ятка складається з порічних записів, які велися в Києві та інших великих містах і склалися в місцеві зводи, на зразок Київського, та з більших оповідань. Такої ж думки дотримується й російський учений І. Єрьомін, котрий докладно

схарактеризував структуру та художню вартість зводу [14, 27]. Сучасний дослідник Київського літопису М. Котляр доходить висновку, що в основі зводу лежать здебільшого воїнські повісті, об'єднані звичайними літописними статтями [14, 30]. На думку Д. Багалія, дуже важливими були й монастирські записи, адже вони фіксували найважливіші події – народження та смерть князів, їхні шлюби. До Київського зводу ввійшли записи інших київських монастирів – Андріївського св. Симеона, Михайлівського, Софійського собору, Десятинної церкви. Д. Багалій зазначав, що в пам'ятці подибуємо звістки й про чужоземні події. Він вважав, що зміст літопису надзвичайно цінний завдяки яскравому зображенню рис вічного життя й міського побуту, устрою й розпорядку війська, обставин походів й військової техніки. Ідеологією Київський літопис схожий з іншими пам'ятками того часу, позаяк у ньому відверто обстоюються інтереси династії Мономаха.

Досліджує Д. Багалій і мову Київського літопису. Тут він звертається до праць М. Колесова, А. Нікольського, О. Шахматова, О. Соболевського та О. Потєбні. На його думку, в Іпатівському списку вельми помітна народна стихія, хоча написаний він під великим впливом церковнослов'янської мови. Учений вважав, що “південно-руський оригінал був декілька разів переписаний у північній Русі і через те до нього попало дуже багато елементів північно-східного великоруського нареччя, бо вносили його великоруські писарі” [7, 94].

Оцінюючи студії Д. Багалія над Київським літописом, хочемо зазначити, що хоча дослідник і не висунув якихось новаторських поглядів стосовно нього, але обсягом, докладністю, високою інформативністю, праці вченого не поступаються дослідженням його попередників та колег.

У XIII ст. Київ підупадає та втрачає своє політичне значення. Осередком політичного та культурного життя стають Галичина і Волинь. Д. Багалій припускав, що літописна традиція існувала на цих землях ще в XI ст. До речі, сучасні історики, скажімо, Б. Рибаків та М. Котляр, заперечують цю гіпотезу, вважають, що в Галицько-Волинській Русі ніколи не існувало традиційного літописання, а з XII ст. починають створюватися історико-літературні твори [10, 35–36].

З часу відкриття Галицько-Волинського літопису, яке належить М. Карамзину, учені часто писали про його незвичність, суттєву відмінність від інших літописних пам'яток. Літопис не раз ставав об'єктом досліджень українських науковців. Суперечки точилися навколо питань хронології, структури, авторства пам'ятки. Аналізуючи наявну історіографію проблеми, представлену іменами М. Погодіна, В. Соловйова, І. Шараневича, М. Грушевського, Д. Багалій вказував на необхідність подальших студій над літописом.

На думку вченого, Галицько-Волинський звід охоплює події від 1209 р. до 1294 р. Він припускає, що в окремій редакції, не включаючи “Повісті” та київського зводу, літопис починався раніше (можливо, ще в XI ст.). Інший дослідник пам'ятки, Л. Черепнін, його початок датує 1211 р. [10, 35–36]. Сучасний історик М. Котляр вважає, що звід створений не раніше весни 1212 р. [20, 112].

Досліджуючи цілісність Галицько-Волинського літопису, Д. Багалій доходить висновку, що звід дійшов до нас зі значними пропусками. Про неповноту літопису, вважав учений, свідчать певні ознаки, зокрема те, що в “Іпатському списку проставлено роки, а в інших списках (Хлебніковському, Погодінському та Єрмолаївському) їх нема: виходить, що роки були розставлені пізніше, розставив їх мабуть той, хто з'єднав Галицько-Волинський літопис із київським зводом, або знайшов його вже з'єднаним з ним” [7, 95]. Цю проблему цілком інакше бачив М. Грушевський, котрий вважав, що літопис дійшов до нас в цілісності, не втративши свого початку, – “всякі припущення про якісь утрачені вступні частини зовсім довільні, – на них у літописи не знаходимо ніяких вказівок” [7, 96]. Д. Багалій, писав, що міркування його колег про цілісність літопису ґрунтуються не на фактичних даних, а на спостереженнях, у достовірності яких учений сумнівається. Що ж до цього він каже, що “аргію думка про можливість місцевого галицько-волинського літописання до початку XIII ст. досить імовірна, і коли визнавати існування чернігово-сіверських місцевих записів, то з таким самим, як навіть ще не з більшим, правом можна припускати й існування галицько-волинського літопису до 1203 року” [7, 96]. Це дає підставу вченому стверджувати, що початок Галицько-Волинського літопису про князювання Романа загублений.

Досліджуючи Галицько-Волинський літопис, Д. Багалій зосереджує свою увагу на його хронології. Ця проблема широко обговорювалася в тогочасній історичній літературі. Зваживши погляди істориків М. Карамзіна, Д. Зубрицького, Н. Дашкевича, учений усе-таки надає перевагу розвідці М. Грушевського, котра “наскільки це було можливо, вичерпуючи вирішує питання хронології” [7, 97]. Д. Багалій поділяє думку свого колеги, який, докладно проаналізувавши Галицько-Волинський літопис, висновує, що звід спочатку був складений без датування, лише згодом при редагуванні було проставлено роки. Зазначимо, що погляди М. Грушевського згодом перейняли й інші вчені – В. Пашуто [21, 4], М. Присьолков [22, 87], М. Котляр [10, 32–33], Б. Криса, Я. Ісаєвич [23, 303].

Галицько-Волинський літопис Д. Багалій поділяв на дві частини. Першу він датував 1201–1261 рр., другу – 1261–1292 рр. Учений наголошував, що перша частина – це “суцільне оповідання”, присвячене князю Данилу, вирізняється досить чіткою формою літературного викладу. Він перерахував окремі оповідання, серед яких найбільшими за обсягом були повідомлення про битву над Калкою та напад Батия. Друга частина, зазначав учений, не має такої єдності. Вона присвячена волинським подіям, найімовірніше, написана у Володимирі-Волинському, ідеологічно проникнута прихильністю до волинських князів Василька Романовича та його сина Володимира. У другій частині на перше місце виступають польсько-українсько-литовські взаємини.

Д. Багалій зазначав, що серед учених немає одностайної думки щодо авторства літопису. Він робить припущення про світське (боярсько-дружинне) походження автора. Відомості про церковні справи взяті з монастирських записів, хоча, наголошував вчений, імовірно, що й духівництво було причетне до складання літопису. Автор чи редактор, на думку вченого, був людиною розумною та освіченою, добре знав писемні пам’ятки, часто посилався на Святе Письмо, хронограф Малали, Гомера. Літописець міг користуватись офіційними актами, частину яких він вніс до літопису, зокрема реєстрами вбитих дружинників, іменами послів, татарських кагальників. Про близькість автора до княжого двору свідчить той факт, що він досить точно описує звичаї, характер князів, пригоди, які відбувалися з ними, їхні хвороби. Колега Д. Багалія М. Грушевський, докладно вивчивши літописну традицію та різні редакції літопису, припускає, що автором волинської частини літопису є князівський писар Ходорець [19, 184–185]. Інший дослідник пам’ятки радянський учений В. Пашуто вважав, що, доведена до викладу подій 1217 р., частина літопису написана переважно на основі домислів і свідчень бояр В’ячеслава, Мирослава, Дем’яна та ін. Водночас під рукою складача були документи князівського архіву [21, 71–72]. Сучасні дослідники Б. Криса та Я. Ісаєвич серед можливих авторів літопису бачать Кирила, Холмського єпископа Івана, Діонісія Павловича [23, 303].

Стилістично, вважав Д. Багалій, Галицько-Волинський літопис вирізняється з-поміж інших пам’яток. Він зазначав, що його автор (чи автори) чимало попрацювали над мовою та літературною формою літопису. Вони “визволилися від впливу візантійських хронік, який помітно відбився на “Повести”, і завели свою власну літературну манеру, яка витворилася до того часу в галицько-волинському письменстві” [7, 101]. Замість сухого ділового стилю північноруських літописів, наголошував учений, Галицько-Волинський літопис вирізняється красномовством. Досліджуючи мову літопису, Д. Багалій звертається до студій А. Нікольського, який присвятив цій темі спеціальну монографію. Стиль літопису він ставить дуже високо, наближаючи його до “Слова про Ігорів похід”. Інший дослідник літописання, І. Франко, навпаки, вважав, що “Галицько-Волинська літопис писана загалом талановито і живо, але сухо річево і без літературної вартості” [24, 93].

Д. Багалій припускав існування й інших регіональних україно-руських літописів. Відомо, що літописні записи велися, наприклад, у Переяславі. Їхні уривки знаходимо в Іпатіївському та інших списках. Чернігівсько-Сіверська земля славилася своєю освітою, давши Русі низку видатних письменників, серед найвідоміших – князі Святослав і Володимир Мономах, ігумен Данило. Учений вважав, що існував чернігівсько-сіверський літопис XIII ст., звідки чимало звісток (про осадку Батием Чернігова й Ковельська, смерть чернігівського князя Михайла, про курське князівство) потрапило до різних зводів.

Виникнення літописання у давній Русі, на думку Д. Багалія, пов'язане з потребою князівської влади дати відповідну їй інтересам історію. Він підкреслює замовний характер давньоруського літописання: усі літописці були прихильниками князів, відтак у їхніх творах бачимо звеличення правлячої верхівки. Д. Багалій зазначає, що в “старому Київському зводі панувала церковно-монастирська стихія: в обласних літописах – дружинно-боярська; але коли інтереси князя і боярства розходилися, літописці ставали на бік князівської влади, бо взагалі підтримували монархічний принцип проти боярського самовластя” [25, 342].

У середині XIV ст. українці втратили свою державність і підпали під вплив своїх могутніх сусідів – Литви та Польщі. Збереглося дуже мало літературних джерел цієї епохи, тому згаданий період дослідники нерідко називають “пропащим часом”. І без того нечисленні пам'ятки старовини нищилися через татарські напади, релігійні переслідування, міжусобиці, іноді зумисне, бо вважались шкідливими. Водночас відомо, що літописна традиція не переривалася, навіть маленькі князівства мали свої літописи. Цікавим є той факт, що найповажніші й найвидатніші пам'ятки українського письменства були знайдені в північно-східних землях.

Історична думка цього часу представлена літописами, які вчений називає литовськими або західноруськими. Порівняно з попереднім періодом, наголошує Д. Багалій, літописання нової литовської доби має значні концептуальні та стилістичні відмінності: “Літописи цього часу взагалі короткі, сухі і цілком не нагадують галицько-волинського, наприклад, літопису, з його яскравістю, живучістю, поетичністю” [7, 105]. М. Грушевський цей факт пояснює тим, що, на відміну від попереднього періоду, коли літописання велося переважно церковними книжниками, тепер це пріоритет “канцеляристів, політиків і дипломатів” [26, 185].

У цьому літописному циклі Д. Багалій виокремлює Київський літопис, або рукопис Супрасльський, Густинський літопис, Литовські літописи та їх редакції: короткі (Супрасльський список з варіантами з Никифоровського списку, Уварівський, Академічний, друга частина списку графа Красінського з варіантами Патріаршого списку), середні (перша частина списку Красінського, Рум'янцівський, список Археологічного товариства, другий та четвертий уривок Патріаршого списку, списки Рачинського, Євреїнова та Ольшевського) та повні (список Биховця). Учений зазначає, що не всі його колеги приймають поділ на три редакції. А. Тихомиров, наприклад, визнає лише дві редакції, з'єднуючи списки короткої та середньої. Б. Вахевич поділяє їх залежно від складу руської і литовської частин. Д. Багалій зазначає, що праць, присвячених литовсько-руському літописанню, небагато, проте в них вирішено основні проблеми, що стосуються цього питання. Серед учених, що працювали над проблемами літописання в литовсько-руську добу, Д. Багалій згадує А. Тихомирова, І. Шараневича, С. Смольку, А. Прохаску, М. Грушевського, В. Іконнікова.

Аналізуючи “литовсько-руський” літописний цикл, Д. Багалій не зраджує своїй дослідницькій манері. Вивчаючи літописні пам'ятки цієї доби – Київський, Густинський, Литовський літописи, учений працює за стандартною схемою, аналізуючи списки та публікації, авторство, місце й час написання, джерела, зміст, соціально-політичні погляди автора, історіографію пам'ятки та її значення як історичного джерела. Це дає змогу цілковито зосередитися на вивченні пам'ятки.

Київський, або Супрасльський (від Супрасльського монастиря, де його знайдено), літопис хронологічно охоплює IX–XVI століття. Це пам'ятка компілятивного характеру, що містить відомості з давніх літописних текстів, а у своїй самостійній частині розповідає про тогочасні київські землі, Волинь, Литву. Д. Багалій, як і його колега М. Грушевський, робить припущення про духовний сан автора, бо кожен подію він трактує з погляду Святого Письма. Д. Багалій підтримує сумніви М. Грушевського щодо київського походження літописної збірки. Структурно літопис поділяється на дві частини – новгородську та київську. Учитель Д. Багалія В. Антонович вважав дуже важливою другу частину, оскільки там зберігся західноруський літопис, який до нас не дійшов [27, 47]. Д. Багалій відзначає оповідання про татарські напади, про січу над Оршею, похвалу князю Острозькому. Учений наголошує, що мова пам'ятки має білоруські особливості.

Д. Багалій аналізує й Густинський (знайдений у Густинському монастирі) літопис. Це також пам'ятка компілятивного характеру, в основу її покладено “Повість минулих літ”. Окрім

староруських джерел, автор Густинського літопису користувався візантійськими та польськими хроніками. Учитель Д. Багалія Володимир Антонович наголошував, що компіляція невдала, й при користуванні нею "це варто намагатись підкреслити" [27, 48]. Густинський літопис закінчується 1597 р. Самостійна частина, що, на думку Д. Багалія, має найбільше значення для історії України за часів литовського панування, охоплює лише 25 сторінок. Дослідник вважає, що користуватись цією пам'яткою потрібно з великим застереженням, не забуваючи про критичний підхід. Літопис переписав, судячи з однієї приписки, монах Густинського монастиря Лосицький з благословення ігумена Якимовича в 1670 р. Д. Багалій пише, що ця компіляція вже має ознаки історичної праці, бо автор, крім посилань на джерела, наводить різні погляди на ту чи іншу подію, іноді робить й самостійні висновки. М. Грушевський цінність цієї історичної пам'ятки бачить у її "європейському" подієвому контексті, що сприяє модернізації теоретичних засад вітчизняної історіографії, де, поряд зі стилізацією оповідань за старими канонами, є матеріали, запозичені з латинських і польських джерел, у яких проглядаються нові риси ренесансного історизму [16, 168].

Аналізуючи литовські літописи, Д. Багалій зазначає, що їх варто називати "західно-руськими". Свою думку він мотивує тим, що, по-перше, написані вони не литовською, а тодішньою українською мовою. По-друге, український елемент неабияк спричинився до розбудови литовської держави, а з "культурного погляду український елемент керував, панував над литовським" [7, 17]. По-третє, про руські події в цих літописах розповідається як про свої, а не чужі.

Д. Багалій окремо розглядав коротку та повну редакції литовських літописів. Звертаючись до питання про коротку редакцію західно-руських літописів, учений насамперед цікавиться часом їх укладання. Вказівки на це він знаходить у самих літописах і висновує, що вони були написані між 1385 і 1450 роками. Реконструюючи схему короткого зводу, Д. Багалій відносить до нього такі записи: 1) про Кейстутову боротьбу з Ягайлом; 2) про Вітовтове князювання; 3) про битву над р. Ворсклою; 4) про Поділля; 5) похвалу Вітовту; 6) про Свидригайлову боротьбу з Жигмонтом; 7) порічні записи. На думку вченого, питання авторства не було вирішене остаточно: І. Данилович вважав літопис твором одного автора, А. Попов і А. Тихомиров – літописним зводом за редакцією кількох авторів. Хронологія пам'ятки, на думку Д. Багалія, малопомітна, роки проставлено переважно при українських та смоленських подіях.

До повного зводу західноруських літописів учений зараховує лише один список Биховця. Джерелами для цієї повної редакції були: 1) народні перекази; 2) запозичення з Галицько-Волинського літопису; 3) окремі оповідання; 4) щорічні записи. І в короткій, і в повній редакціях хронологія дещо розмита. Прикметно, що списку Биховця присвячував розвідку вчитель Д. Багалія В. Антонович, котрий зазначав: "Літопис Биховця вже не є літописом у давньому розумінні слова, а являє собою літописний звід, хоч ще досить недосконалий" [27, 45]. Учений вважає його компіляцією, складеною одною особою за більш ранніми джерелами. Д. Багалій, як і його вчитель, зауважує тенденційність автора, який прагне довести легендарними генеалогіями походження литовських родів від римських патрицій. У висліді вони зазначають, що, незважаючи на цінні подробиці, літопис містить чимало суб'єктивних фактів, тому користуватись списком Биховця слід обережно.

Окремо розглядає Д. Багалій й Баркулабівський літопис, який, на його думку, стоїть на межі між литовськими та козацькими літописами. Його автором був Федір Пилипович. Літопис хронологічно охоплює події з 1544 до 1608 року, містить звістки про Берестейський сейм, голод, дорожнечу, народне лихо загалом. Інший дослідник, Д. Дорошенко, також відносить Баркулабівський літопис до розряду "литовських", або західноруських, зазначає, що він написаний гарною білоруською мовою [2, 14]. Цікаво, В. Антонович зараховує його до козацьких і подає власну хронологію – 1563–1608 рр. [27, 316].

Характерною рисою історіографії литовської доби, на думку Д. Багалія, була ідея національно-політичної незалежності Литви від Польщі. Усі симпатії літописців були на боці Литви. Звертаючись до західноруських літописів, Д. Багалій зазначав, що вони мають ті ж основні риси, які ми бачимо в літописанні князівської доби – "релігійні і політичні моменти в відношенні до князів; така похвала князю Острозькому панегіричного характеру; така віра в найнеймовірніші чудеса" [25, 347].

Методологічні засади історіографічних поглядів Д. Багалія загалом перебували в річищі популярного в той час позитивістського напрямку. Утім, потрапивши в 20-і роки під вплив марксизму, Д. Багалій починає дедалі більше уваги звертати на ідеологію та класові інтереси літописців, зазначаючи, що до вивчення історичних джерел слід застосовувати діалектичний підхід. У працях цього періоду ми частіше відчитуємо висновки, спотворені партійно-політичними доктринами. Характеризуючи, наприклад, ченців-літописців, учений зазначає, що вони “проводили в літописах релігійні моменти, відволікали думки од пекучих потреб матеріального добробуту в ім'я вигаданого ними майбутнього раю” [25, 342], а Києво-Печерський монастир, що був великим земельним власником, “експлуатував релігійні почуття суспільства, щоб збільшити свої багатства” тощо [25, 345]. Перебуваючи останні роки життя під постійним психологічним тиском, Д. Багалій змушений був зважати на вказівки марксистської критики, постійно переписував свої праці, втискаючи їх у рамки комуністичних постулатів. Учений зазначав, що перше питання, яке потрібно ставити перед оглядом тих чи інших праць, “мусить бути присвячено в'ясненню їх ідеології, впливу на них їхньої доби, класового розподілу суспільства” [25, 341]. Завдання, які він ставив перед майбутньою марксистською історіографією, – виявити ідеологію та класову основу літописів. Незважаючи на всі спроби Д. Багалія догодити тогочасному ладу, нове покоління істориків почало публічно цькувати вченого, оголосивши його праці “буржуазними”.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що дослідження Д. Багалієм найдавніших пам'яток літописання гармонійно вписалось у тогочасну дослідницьку традицію. У його історичних працях відбилися творча манера та характерні риси світогляду, набуті в школі В. Антоновича. Як суворий документаліст, він вважав першочерговим завданням критичне вивчення джерел та наукової літератури. Така методологія простежується в техніці викладу матеріалу та архітектоніці історичних праць Д. Багалія. Кожне своє дослідження він починає з характеристики та систематизації літератури, критичного вивірення джерел. Останні вчений розглядав з погляду достовірності та повноти наявної в них інформації. Д. Багалій зіставляє різні погляди вчених, вдається до розлогого цитування думок, згадуваних істориків. Учений надає перевагу науковій критиці, а не теоретичній догматиці. У своїх спогадах про Д. Багалія О. Оглоблин пише, що як історик він твердо стояв обома ногами на ґрунті фактів, вимагав глибокого аналізу історичних подій та явищ [4, 30].

Недоліком праць вченого був дещо застарілий підхід до оцінки історичних джерел у вимірах наукової критики. Д. Багалій, як і решта його сучасників, недооцінив історіографічно-художній аспект літописання і його зв'язок із культурою конкретних епох. У дослідженнях науковця бачимо обережність в інтерпретаціях й повільність у синтезі. Утім, попри вказані моменти, варто наголосити на високій інформативності його історичних розвідок, досконалій систематизації наукового матеріалу. Орієнтирами для Д. Багалія були праці його попередників та колег, передусім К. Бестужева-Рюміна, В. Іконникова, О. Шахматова, М. Грушевського. Незважаючи на відсутність нових принципових висновків, широта задуму, обсяг і – докладність його праць мають неабияку цінність для вивчення тогочасного історіографічного процесу.

Список використаної літератури

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський; ред. кол.: П.С. Сохань (голова) та ін.. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 592 с.
2. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Дмитро Дорошенко. – К.: Вид-во “Українознавство”, 1996.
3. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / В. Кравченко. – Харьков, 1990. – 176 с.
4. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917–1956 / Олександр Оглоблин; пер. з англ. – К., 2003. – 250 с.
5. Калакура Я.С. Українська історіографія / Я. Калакура; курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
6. Франко И.Я. Южнорусская литература / Иван Франко // Зібрання творів у 50 т. / Ред. кол.: Є.П. Кирилюк (голова), Б.А. Деркач, Ф.П. Погребенник та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). – С. 101–162.
7. Багалій Д.І. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Літописи / Дмитро Багалій // Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України; ред. кол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Харків: Золоті сторінки, 2001. – С. 29–201.

8. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Михайло Грушевський; ред. кол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 736 с.
9. Історія української культури у п'яти томах / Гол. ред. кол.: Б.Є. Патон, Г.Д. Верес, І.Ф. Курас. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1: Історія культури давнього населення України / Ред. кол.: П.П. Толочко, Д.Н. Козак та ін.
10. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф. Котляра. – К., 2002. – 400 с.
11. Лихачев Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Дмитрий Лихачев. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1947. – 500 с.
12. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / Михайло Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна; доповіді й повідомлення наук. конф. – Львів, 1994. – С. 5–14.
13. Франко І.Я. Причинки до історії України-Русі / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. / Ред. кол.: Є.П. Кирилюк (голова), Б.А. Деркач, Ф.П. Погребенник та ін. – К.: Наук. думка 1983. – Т. 40: Літературно-критичні праці.
14. Котляр М.Ф. Київський Літопис XII століття. Історичне дослідження / М. Котляр. – К., 2009. – 316 с.
15. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – Т. 2. – 640 с.
16. Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / В. Тельвак, В. Тельвак. – К.; Дрогобич, 2005. – 334 с.
17. Рибаків Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи / Борис Рибаків. – Москва, 1963. – 361 с.
18. Толочко П.П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. / Петро Толочко. – К., 2005. – 363 с.
19. Грушевський М. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. 3. – 285 с.
20. Котляр М.Ф. Духовний світ літописання / М. Котляр. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2011. – 338 с.
21. Пашуто В.Т. Очерк по истории Галицко-Волынской Руси / В. Пашуто. – Москва, 1950. – 330 с.
22. Приселков М.Д. История русского летописания XI–XV вв. / М. Приселков. – Санкт-Петербург, 1996.
23. Історія української культури у п'яти томах / Гол. ред. кол.: Б.Є. Патон, Г.Д. Верес, І.Ф. Курас. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVIII ст. / Ред. кол.: Я.Д. Ісаєвич, Ю.П. Ясоновський. – 2001. – 848 с.
24. Франко І.Я. Історія Української літератури. – Ч. 1: Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. / Ред. кол.: Є.П. Кирилюк (голова), Б.А. Деркач, Ф.П. Погребенник та ін. – К.: Наук. думка 1986. – Т. 47: Історичні праці (1898–1913). – С. 7–373.
25. Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феодалізму й доби капіталістичної / Дмитро Багалій // Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України / Ред. кол.: В.В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Харків: Золоті сторінки, 2001. – С. 335–573.
26. Грушевський М. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К.: Либідь, 1995. – Т. V. – Кн. 1.
27. Антонович В. Лекції з джерелознавства / Володимир Антонович; ред. М. Ковальський. – Острог; Нью-Йорк: УВАН у США, НУ "Острозька академія", 2003. – 382 с.

Надійшла до редакції 22.12.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Анотація. *Маркевич М.І. Древнерусское летописание в историографическом наследии Дмитрия Багалия.* Стаття посвячена дослідженню древнерусского летописания в историографическом наследии Дмитрия Багалия. Сопоставлено студии ученого над древнейшими памятниками нашей письменности с историографическими идеями предшественников и современных ему исследователей. Определено его место в разработке проблем, связанных с исследованием древнерусских источников.

Ключевые слова: Д. Багалій, історіографія, летописание

Summary. *Markevych M.I. The research of the Ancient Rus in the historiographical heritage of Dmytro Bahaliy.* The article is dedicated to the research of the Ancient Rus in the historiographical heritage of Dmytro Bahaliy. The studies of the scientist are compared to the oldest monuments of our written language with the historiographic ideas of Dmytro Bahaliy's predecessors and contemporaries. Besides the significance of the scientist in the development of problems connected to the study of the Old Rus sources is determined.

Key words: Dmytro Bahaliy, historiography, chronicle

УДК 930.1:С.Подолінський(В.Вернадський)

Ю.Д. Марцинішин

СПАДКОЄМНІСТЬ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ СЕРГІЯ ПОДОЛІНСЬКОГО У РОБОТАХ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

На основі аналізу першоджерел автор простежує теоретико-методологічний вплив енергетичної концепції С. Подолінського на формування вчення про ноосферу В. Вернадського.

Ключові слова: енергія, колообіг, ноосфера, праця, Розум, ноосфера